

ЛЕКСИКОГРАФСКА ОБРАДА МЕДИЦИНСКЕ
ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У ДЕЛИМА *КРАТКО ПОКУШЕНИЈЕ О
КАЛАМЛЕЊУ КРАВЉИ БОГИЊА ЈОЖЕФА САТМАРИЈА (1818)*
И *ТОРЖЕСТВЕНО ЛЕКАРСКО СОЧИНЕНИЈЕ О ХРАНИТЕЛНОЈ
БОГИЊИ ЂОРЂА ПАНТЕЛИЋА (1832)*¹

У овом раду дат је предлог лексикографске обраде медицинских термина забележених у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи Ђорђа Пантелића* (1832). Поред ексцерпираних грађе дате у виду речника, у раду су дате основне напомене о терминологији, као и резултати поређења забележене грађе са савременим медицинским термилолошким системом².

КЉУЧНЕ РЕЧИ: историјска лексикографија, лексикографски чланак, речник, медицина, терминологија, 19. век.

1. Увод

1.1. Терминологија и термин

Терминологија³ представља систем термина, речи које се користе у одређеној науци за означавање специфичних појмова у научним, техничким и уметничким областима (Михаљевић 1998: 7; Ђирка 1998: 126; Драгићевић 2007: 20; Бјелаковић 2017: 18). Терминологија као наука је мултидисциплинарна: припада лингвистици, али и логици, информатици и другим области-ма (Винавер 1996: 21).

¹ Овај прилог представља унеколико модификован део мастерског рада, одбрањеног 2021. године на Филозофском факултету у Новом Саду, под менторством проф. др Исидоре Бјелаковић.

² Приликом упоређивања ексцерпираних грађе са савременим термилолошким системом коришћени су: *Медицински лексикон* (1983), *Вишејезички медицински речник* (Костић 1987) и *Речник српског језика* (2011).

³ Назив *терминологија* потиче од латинских речи *terminus* – међа, граница, циљ, и *logos* – реч, говор (Михаљевић 1998: 7).

Термин има номиналну и семантичку функцију, односно именује и означава одређени семантички садржај и повезан је са одређеном сфером употребе (Гортан-Премк 1988: 15; Širka 1998: 70; Бјелаковић – Кнежевић 2007: 70). Термин је такође тема термилошких речника, стручних и термилошких спискова (Дудок 1996: 17).

Термилошке јединице припадају и општем лексичком фонду и специфичном, стручном и научном. Термини имају посебан статус у односу на лексеме општег лексичког фонда (Гортан-Премк 1988: 15; Драгићевић 2007: 21), а те специфичности подразумевају: (1) ограничену способност за даљу семантичку дисперзију, тј. тенденцију ка моносемичности у оквиру једног термилошког система, (2) ограничену деривациону способност, (3) ограничену могућност развијања синонимије, (4) већу могућност успостављања антонимских односа и (5) већу способност развијања хипонимије (Гортан-Премк 1988: 17–20; Бјелаковић 2017: 20).

Бројни аутори наводе карактеристике које идеалан термин треба да поседује: специфична сфера употребе, недостатак емоционалне обојености, слаба метафоризација, везивање форме за појам, важност писане форме, прецизни односи термилошке корелације између различитих језика, постојање синхроне димензије, транспарентност, устаљеност, краткоћа, недвосмисленост, прецизност, несинонимност (Širka 1998: 128; Бјелаковић – Кнежевић 2007: 71). Међутим, нису сви квалитети подједнако присутни у сваком поједином термину, нити се при изградњи термина могу примењивати у истој мери (Дудок 1996: 17).

Развијен термилошки систем је један од примарних услова који се мора испунити како би се одређени језички израз могао сматрати стандардним, и требало би да буде резултат свесне интервенције и неговања (Širka 1998: 128; Бјелаковић 2017: 21).

2. Лексикографска обрада

Предлог лексикографске обраде медицинских термина дат у овом раду заснован је на термилошким јединицама ексцерпираним из дела *Кратко покушење о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* Ђорђа Пантелића (1832). Забележен је 141 термин (именице и именичке синтагме). Поред једночланих термина, статус одреднице имају и вишечлане термилошке јединице чију структуру чине именице и придеви (придев + именица: *златна жила*; именица + придев: *грозница желудна*; именица + именица: *теченије бала*; придев + придев + именица: *лажна кравља оспа*). Будући да је понекад тешко уочити границу између глагола као лексеме општег лексичког фонда и глагола у

функцији термина, у овом раду ова врста речи није забележена. С обзиром на то да је оваква врста речника намењена и широј читалачкој публици заинтересованој за овакву тематику (Бјелаковић 2017: 198), одреднице су транскрибоване и уређене према азбуци стандардног српског језика.

Структура лексикографског чланка у овом раду садржи следеће елементе⁴: (1) транскрибовану одредницу – једночлани термин или фразни термин⁵ (маркирану болдом), (2) граматичку информацију (обележје рода уз именицу – м, ж, с), (3) порекло термина (у виду скраћенице)⁶, (4) регистровану форму у оригиналу (дату у угластим ортографским заградама), (5) дефиницију (у курзиву)⁷ и (6) потврду са (ширим) контекстом у којем је пример забележен, са иницијалима аутора, годином и бројем странице на којој се потврда налази.

Лексикографски чланак у речнику могао би се представити на следећи начин:

ТЕРМИН / ФРАЗНИ ТЕРМИН граматичка информација порекло термина. <регистрован оригинални граfiјски израз термина> *значење*. контекст (иницијали аутора, година и број странице).

3. Речник

Скраћенице и симболи:

ж – именица женског рода

м – именица мушког рода

с – именица средњег рода

грч. – грчки

лат. – латински

нем. – немачки

ром. – романски

тур. – турски

[...] – изостављени део текста

(?) – постоји сумња у тачност дефиниције

Б

БАЛА ж ром. <бала*> *слуз уста и носа, слина*. – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чисѣня, исто тако изъ носа **бале**, отоцы на врату, склонѣны на трулежъ, пагубне гукѣ; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада

⁴ Структура у највећој мери одговара структури у *Терминологији код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* (Бјелаковић 2017).

⁵ Под фразним термином подразумева се вишечлана лексичка јединица (multiword lexical unit) која функционише као термин (Riggs 2003: 343, према Бјелаковић – Суботић, 2011: 156).

⁶ У сврху утврђивања порекла забележених термина, коришћени су следећи речници: *Rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika JAZU* (1880–1976), *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprskog jezika* Петра Скока (1971–1974), *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (1986) и *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990).

⁷ Приликом дефинисања коришћени су следећи речници: *Leksikon stranih reči i izraza* Милана Вујаклије (1980), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (РСАНУ) и *Речник српског језика* (РМС, 2011).

из медь костію, и виде имь се зуби; ето тако најпосле и самимь првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

БАЛАБАН м ром. <балабань*> *кијавица*. – Родителѣ пакъ у предразсудку своме, да бы у лето збогъ велике врућине, а у зиму збогъ велике зиме шкодљиво могло быти каламленѣ крављи богиня, не валя остављати, него имь валя на видило ставити, да многопутій у летнѣ врућуне децы обычно царствуе трбуочишћенѣ (лаксірь) или срдоболя, или различита избіенія по тѣлу; у зиму пакъ царствуе обычно балабань, зима, кашаль и т. д, кое бы могле и на накаламлѣника наићи, ал' не зато што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне, него што то теченіе времена собомъ донесе [...] (ЈС 1818: 51).

БЕЛА ЦИГЕРИЦА ж <беладжигерица*> *парни орган за дисање, плућа*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жествовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню своју красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболу добили [...] (ЈС 1818: 10).

БЕЛОЦИГЕРИЧНА ХЕКТИКА ж <белоджигерична хектика*> *заразна болест човека и животиња коју изазива Кохов баџил, сушица, туберкулоза*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жествовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню своју красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболу добили [...] (ЈС 1818: 10).

БЕСНОЋА ж <бесноћа> *вирусно обољење животиња (обично код паса, вукова, лисица и мачака), које може да се пренесе и на човека уједом бесне животиње, проузрокујући велику раздраженост и поремећеност ума, беснило*. – Као н.п. да се изъ бесна пса извади крвѣ, и да се коме накалами, накаламлѣнику неће ништа шкодити, ал' нека се докосне бала овогъ бесна пса (гди се то естѣ ове прилѣпчиве болести отровъ ограничава) до тѣла, гди е само као одѣ иглице врхъ загребено, такиће бесноћу добити, и буди какву да е часть тѣла бесань пасъ угризао, опетъ зато у оној ће се тѣла части ограничити, онде ће се преправљати прилѣпчиви отровъ (ал' зато опет

неће проче влаге тела покварити) съ коіомъ има сродство овај прилѣпчивый отровъ [...] (ЈС 1818: 33).

БЉУВАЊЕ с <бљување*> *избацивање из уста садржај желуца, повраћање (хране, тића, крви и сл.).* – Случајно родњени на руци меурић кравље оспе, показуесе отоком жљезда подрамени, итрим биенњем жиле, грозом, осећањем нике слабости, болџом у слабини и глави, бљувањем; коима се често и само бунцање дода (ГП 1832: 15).

БОГИЊЕ ж <богинџ*> *назив за неколико врста заразних обољења са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, остице, такве бубуљице, остице.* – Кџ предохраненію најсуровіе одџ свію другіј болестіј, сирџџ богиня, или тако називаеми одџ други оспица, кое су толико хиљада людіј бџданима и невольнима учиниле, изашла е давно 1804. книжица [...] (ЈС 1818: 3).

БОЛ м <бол> *осећај телесне, физичке патње.* – Бол и услаждение есу два хранителџа живота и обое води на погибел, кад е излишно (ГП 1832: 25).

БОЛЕСНИК м <болесникџ> *онај који је болестан.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасџдне части, да, и саму костџ изе, богинџ поцрне, у коима ніе права влага, него покваренџ црвенџ гной, или каква црна сврабна влага; коя и ону пару што из душе болесникџ како годџ и зной, и мокроћу поквари, и са тимџ воздухџ смрадномџ куж-

номџ матеріомџ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпи-ти немогу [...] (ЈС 1818: 11).

БОЛЕСТ ж <болестџ*> *нездрави стање организма изазвано поремећајем његових животних функција, обољење.* – Мислимџ, да ніе више нужно да се при овой гнусной и гадной болести задржавамаџ [...] (ЈС 1818: 12); Већа е надежда за-синула да ће се болест укротити и утаманити моћи, каламњенњем саме човечие богинје, кое е код циркаског и други восточни народа најпре у обичаю било, потом у Цариград при-нешено, а одавде чрез знамениту го-сподџу Вортлей Монтагуе, супругу посланика енглеског у двору ото-манскомџ, у Енглеску прешла (ГП 1832: 7–8).

БОЛЕСТ РУЖЕ ж <болест руже> *акутно инфективно обољење које се клинички манифестује локализованим, оштро ограниченим црвенилом, отоком коже и симпто-мима опште инфекције, еризипел, црвени ветар.* – Румен, пузир обкољаваоји кадкад видџен е изо-стати, кадкад широм цело раме као болест руже (Rothlauf) заузима (ГП 1832: 20).

БОЛЕШТИНА ж <болештина> *заразна болест.* – Изџ овога се свега јасно види, да е права истина, да, кадџ се коме кравлџ богинџ едаредџ добро приме, нигда више томе при-родне богинџе силу своју и снагу показивати немогу; а накаламленџ ово тако е невредимо, да нити е ко кадџ одџ нџга умрео, нити е ко тога

ради какву бѣдну болештину на се навукао (ЈС 1818: 20–21).

БОЉА ж <боля*> *болест, бол.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медьу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после обррате у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и изпусе изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

БОЉА КОЖЕ ж <боля коже*> *кожна болест.* – [...] сад пакъ приноси тѣлу различито здраве промѣне, а имено: У млогимъ избѣненїама, и загноенїама, у боляма коже, болно побудьену силу живота, коя сва ова избѣненїа као скопчана држи, са старогъ мѣста одвуче, тако, да се онда избѣненїа сасуше ерѣ е една часть силе живота, коя е на одномъ мѣсту неуредно, слѣдствено болно дѣйствовала, сада прѣобраћуе на питанѣ кравлѣ богинѣ [...] (ЈС 1818: 24).

БОЉА ОЧИЈУ ж <боля очїю*> *болест очїу.* – На одлакшанѣ млоги болештина, и што выше на изцѣленїе нѣово, по коме сада извлачи ватру (врућину) тѣла, изъ внутреньїи и благороднїи части нѣгови; као на примѣрѣ у различнымъ главоболяма, у больїи очїю, у кашлю, балабану [...] (ЈС 1818: 24).

БУБА ж <буба> – *> *тешка болест која обухвата разне врсте малигних тумора, рак, сарцинома, сарцер рак, канцер.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жерт-

вовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣашню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обонянїе, вкусъ, зато, што се отровѣ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеѣе болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – покваренїе костїю, тако названа рака или бубу, неизцѣлимѣ костоболѣу добили [...] (ЈС 1818: 10); Къ краю сѣверне Европе н. П. Лапанцы сбогъ велике зиме изметути су различномъ запаленїю чланова, и ракѣ (буба) кои се закоти у замрзнутой тѣла части, врло велика чини опустошенїа кодъ нѣи, силно суво месо, и таранда (*tarandus*) млеко врло имъ велика причинява желудца запаленїа, кое е сюжено съ теченїемъ бала, кое они Уллемъ или хотме називаю, а напротив тога куге непознаю (ЈС 1818: 41).

БУБУЉИЦА ж <бубуљица*> *мали (обично гнојав) чворић, квржица на кожи, гнојавица.* – Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, внѣшнѣм изгледом човечїим богиняма подобан, кои кад се на човека каламнѣнемъ принесе бубуљице поизведе упальене, одлазеѣу у пузире на среди утиснуте, прозрачнимъ найпре, потомъ мутнимъ гноемъ напуњене, кое од осмог до дванајстогъ по каламнѣнью дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предѣу и свршесе; и

кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богиња природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

БУНЦАЊЕ с <бунцанье*> *говор у сну или бунилу, грозници.* – Случајно родњени на руци меурић кравље оспе, показујесе отоком жљезда подрамени, итрим биенњем жиле, грозом, осећањем нике слабости, больом у слабини и глави, блъувањем; којима се често и само бунцанье дода (ГП 1832: 15).

В

ВАТРА ж <ватра> *повишена температура тела.* – У тај исти ма, у богињама лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, међу богињама видесе плаветна пятна (флеке), кое се после обрате у велике меурове, позднје пакъ прокинусе, и изпусете изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

ВЛАГА ж <влага> *телесна течност која се гомила у организму током богиња, било која друга телесна течност.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагоу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нје права влага, него покваренъ црвенъ гной, или каква црна сврабна влага (ЈС 1818: 11); [...] отрова овогъ пагубно дѣјство, премда се на све тѣло простре; ал' зато болесника тогъ крв' остае чиста, какогодъ и све друге влаге, само ако бале изуземо,

чрезъ кои опетъ бесноћа може прићи (ЈС 1818: 33).

ВОДЕНА БОЛЕСТ ж <водена болест> *нагомилавање течности око зглобова и у трбушној дупљи, хидропс.* – [...] тако исто бива и съ онама кои у воденым болестима, и у хектѣки леже, кои су такодъ одъ здрави родитеља породњени и кои су чрезъ цѣлѣй животъ свой умѣрено живили и опетъ подъ игомъ гнусны ови болештина у кревету леже [...] (ЈС 1818: 24).

ВРУЋИНА ж <врућина> *повишена температура тела.* – На одлакшанѣ многи болештина, и што выше на изцѣленје нѣово, по коме сада извлачи ватру (врућину) тѣла, изъ внутренѣи и благороднѣи части нѣгови; као на примѣрѣ у различнымъ главобољама, у болѣи очѣю, у кашљу, балабану [...] (ЈС 1818: 24).

Г

ГЛАВОБОЉА ж <главоболя*> *бол у глави, у деловима главе.* – Накаламлѣникъ нема таке живости као пре, уморенъ е, осећа неку малу главоболю; нема волѣ къ елу, тѣло, а особито руке су му вруће, знои се, пулсъ му брже куца [...] (ЈС 1818: 59).

ГНОЈ м <гной*> *густа, лепљива течност која се ствара у запаљеном ткиву човечјег и животињског организма.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нје права влага, него покваренъ црвенъ гној, или каква црна

свrabна влага (ЈС 1818: 11); Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, вњешњим изгледом човечјим богинјама подобан, кои кад се на човека каламњенњем принесе бубуљице поизведе упалъене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од осмог до дванајстог по каламњенњу дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинња природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

ГОРЊА КОЖИЦА ж <горња кожа*> *горњи, танки слој коже, покожица, епидермис*. – [...] и ако изъ кравлѣ богинѣ влага изтече, и допре до ове, горнѣ коже, (epidermis), лишене части, или ако се коме накаламе, и само онде изидју, гди су прицеплѣне, и кромѣ мало траеће неке и готово непримѣтне грозничне промене, никакве друге неугодности, онај коме е богинѣ прицеплѣна, неосећа (ЈС 1818: 17).

ГРОЗА ж <гроза> *повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом, као симптом разних болести, дрхтавица, грозница*. – Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, вњешњим изгледом човечјим богинјама подобан, кои кад се на човека каламњенњем принесе бубуљице поизведе упалъене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од ос-

мог до дванајстог по каламњенњу дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинња природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

ГРОЗНИЦА ж <грозница> *повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом, као симптом разних болести*. – Случавасе пак често, да се пузири пренебрежени ил позледѣни у широке разедајуће ране преврате, кое марвинчету не мало незгоде, велику грозницу произведу, тако да се вимено запали и отврдне (ГП 1832: 10).

ГРОЗНИЦА ЖЕЛУДНА ж <грозница желудна> *непријатан осећај у желуцу, једњаку и ждрелу изазван желудачном киселином, горушица, жгаравица, pyrosis*. – Гди би се пак грозница желудна, жучна, катаррална теченију хранителне оспе сојузила, кое е погрешкама у елу и пићу, втеченију воздухокружја, зими, приписуе, сваку од грозница треба по обстоятелствама лечити (ГП 1832: 22–23).

ГРОЗНИЦА ЖУЧНА ж <грозница жучна> *грозница повезана са прекомерним нивоом билирубина у крвотоку и ткивима*. (?) – Гди би се пак грозница желудна, жучна, катаррална теченију хранителне оспе сојузила, кое е погрешкама у елу и пићу, втеченију воздухокружја, зими, приписуе, сваку од грозница треба по обстоятелствама лечити (ГП 1832: 22).

ГРОЗНИЦА КАТАРАЛНА ж <грозница катарална> *болест плавог језика (код оваца), зрео кашаљ*. – Гди би се пак грозница желудна, жучна, катарална течениу хранителне оспе сојузила, кое е погрешкама у елу и пићу, втечениу воздухокружия, зими, приписуе, сваку од грозница треба по обстоятелствама лечити (ГП 1832: 22).

ГРЧ м <грчови*> *невољно, нагло и болно стезање мишића, спазам*. – Ако су каквим начином грчови постали, најпредје треба истражити узроке, и нњи изтребити; ер се такови воздухом чистим, обонъателнима стварма, клистиром излече (ГП 1832: 23).

ГУКА ж <гука*> *отеченост појединих жлезда на горњем делу тела*. – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чишњеня, исто тако изъ носа бале, отоцы на врату, склонѣны на трулежъ, пагубне гуке; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада из медъ костію, и виде имъ се зуби; ето тако најпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

Д

ДЕБЉИНА ж <дебљина*> *месо са доста масног ткива, масно ткиво, сало*. – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нје права влага, него поква-

ренъ црвенъ гной, или каква црна сврабна влага [...] (ЈС 1818: 11).

ДЕТИЊЕ БОГИЊЕ ж <детинье богинье*> *дечја заразна болест с оспом у виду смеђецрвених пега*. – Да би пак кравља оспа накаламњена права родиласе, која кад свой ход сврши, по природи своей од приљепчивости детинье богинье брани, три су условия [...] (ГП 1832: 15).

ДИЈЕТЕТИКА ж грч. <дјететика*> *наука о правилној исхрани и начину живота корисном за здравље*. – [...] и умѣреніе, чини едну часть науке Лѣкарске, тако названу Дјететику; што выше и то се често догадја; да кои грозничавый болесникъ, башъ у оно среѣно магновеніе омрази на лѣкарство или на умѣреност коју му е приписао Лѣкаръ [...] (ЈС 1818: 46).

ДРКТАВИЦА ж <дрктавица*> *стање организма при коме је тело захваћено дрхтањем, језа, грозница (од хладноће, болести, страха, узбуђења и сл.)*. – [...] да су ти исти люди или башъ онда, или пре мало тога, или пре неколико година, на руку неке мале плаветне меуриће имали, а унаоколо ти меурића быле су имъ црвени ватрени котурићи; што выше млоги одъ ны за оно време, док су имъ ови меурићи трајали, за еданъ или два часа траећу малену едва примѣтну ладну дрктавицу осећали есу (ЈС 1818: 16–17).

ДУГОТРАЈЕЋА БОЛЕСТ ж <дуготрајећа болесть*> *хронична болест*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиньяма са животомъ своимъ нису жерт-

вовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъшашню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили [...] (ЈС 1818: 10).

Е

ЕНГЛЕСКА НЕМОЋ ж <енглеска немоћ*> *дечја болест која се испољава у деформацији костију и зглобова, услед недостатка витамина Де, рахитис*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенъе кравлѣ оспе уведено многе осипне и немоћне больетице редъе постале; ту принадлеже жљезде, енглеска немоћ, трулеж костію, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламњенъу богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

ЕНГЛЕСКИ УДИ ж <енглески уд> *енглеска немоћ, рахитис*. (?) – Гледати наипосле треба, да неузмено вештество за каламњенъе од они особа, кои од немоћи какве трпе, као: од енглески уди, зла жљездовног; да неби найвеће зло истребити хотећи, друга неманя разсадывали, ил неправилности у течению кр. оспе причинили (ГП 1832: 19).

Ж

ЖИВОСТ ЖИЛА ж <живость жила*> *један од многобројних кочастих, влакнастих органа разгранатих по читавом телу, који служи за преношење импулса од живчаних центара ка периферији и обрнуто, живац, нерв*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жествовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъшашню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили; живость жила (pervi) изгубили и различне на себе ударце (шлогове) навукли... (ЈС 1818: 10).

ЖИЛИЦА ж <жилица> *крвни суд, вена, артерија*. – Човекъ дакле никакве матеріе богиня сасобомъ не донесе, него природну наклоность имаю неки люди, то естъ у гдикои люди увлачећи судићи, (vasa) и жилице тако су чувствителне прамо отрова богиня, и тако неко пріятельство съ нѣима имаю, да ако га се ванъ докосну, одма га у себе увуку (упию) и тако постане болештина богиня (ЈС 1818: 28).

3

ЗАГНОЈЕНИЈЕ с <загноеніе*> *реакција организма на штетна дејства у виду густе, лепљиве течности која се ствара у запаљеном ткиву човечјег и животињског организма.* – [...] сад пакъ приноси тѣлу различито здраве промѣне, а имено: У млогимъ избіеніјама, и загноеніјама, у боляма коже, болно побудьену силу живота, која сва ова избіенія као скопчана држи, са старогъ мѣста одвуче, тако, да се онда избіенія сасуше ерѣ е една частъ силе живота, која е на едномъ мѣсту неуредно, слѣдствено болно дѣйствовала, сада пріобраћуе на питанѣ кравлѣ богинѣ [...] (ЈС 1818: 24).

ЗАПАЛ м <запал> *обољење неког органа или ткива изазвано обично инфекцијом (манифестује се повишеном температуром, отоком, болом и др.), упала.* – Запал ружични т. е. верховни, или дубље у кожу спушћен, у који румен около пузира обично петог ил шестог дана прелази, који кадкад целу руку заузима, боле, и всеобиту тресавицу преузрокуе, истина да запал сам пролази, опет, за одумнити болњи, осим избѣгаванња узрока који су больетицу подигли, изискуесе употребление топлоте суве, ил мокре, наметанње крпе водом оцентим словом помешаном наквашене, топло ил ладно (ГП 1832: 21); [...] изискуесе кадкад и местно пушћанње крви по степену запала, и составу особе (ГП 1832: 21).

ЗАПАЛЕНИЈЕ с <запаленіе*> *реакција организма на разна штетна*

дејства која се манифестује повишењем температуре, отоком, црвенилом и сл.

~ **беле цигерице** <запаленіе беледжигерице*> *упала плућа.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имѣ е споля ладна, медьу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь придье, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболу, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

~ **желуца** <желудца запаленія*> *упала желуца.* – Къ краю сѣверне Европе н. П. Лапанцы сбогъ велике зиме изметути су различномъ запаленію чланова, и ракѣ (буба) кои се закоти у замрзнутой тѣла части, врло велика чини опустошеня кодъ нњи, силно суво месо, и таранда (tarandus) млеко врло имѣ велика причинява желудца запаленія, кое е сьужено сѣ теченіемъ бала, кое они Уллемъ или хотме називаю, а напротив тога куге непознаю (ЈС 1818: 41).

ЗАПАЛНОСТ ж <запалност> *обољење неког органа или ткива изазвано обично инфекцијом (манифестује се повишеном температуром, отоком, болом и др.), упала.* – Запалност носи жестоко гноенње, кое дуго трае, и којимсе качество ямице менѣа (ГП 1832: 20).

ЗИМА ж <зима> *стање организама при коме је тело захваћено дрхтањем, језа, дрхатвица, грозница.* – Родитељ пакъ у предразсудку своје, да бы у лето збогъ велике врућине, а у зиму збогъ велике зиме шкодљиво могло бити каламленѣ крављи богиня, не валя остављати, него имъ валя на видило ставити, да многопутїй у летнѣ врућуне децы обычно царствуе трбуочишћенѣ (лаксірѣ) или срдоболя, или раличита избїенїя по тѣлу; у зиму пакъ царствуе обычно балабанѣ, зима, кашалѣ и т. д, кое бы могле и на накаламлѣника наићи, ал’ не зато што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне, него што то теченїе времена собомъ донесе [...] (ЈС 1818: 51).

ЗЛАТНА ЖИЛА ж <златна жила> *проширење вена на крају, излазном делу дебелог црева у виду чворића, хеморонд, шуљ.* – Златна жила, (aurea vena) а наступи есу такодѣрь обща кодъ насъ болестъ (ЈС 1818: 41).

ЗЛО ЖЉЕЗДОВНО с <жљездовно зло*> *поремећај жлезде.* – Гледати најпосле треба, да неузмемо вештество за каламњенње од они особа, кои од негои какве трпе, као: од енглески уди, зла жљездовног; да неби највеће зло истребити хотећи, друга неманѣ разсађивали, ил неправилности у течениу кр. оспе причинили (ГП 1832: 19).

ЗНАК м <знак> *предзнак болести, симптом.* – [...] зато највећма треба труда дати, да се знаци праве кравље оспе изнадѣу, којой треба веровати, и на коюсе прикаламњенѣу

ослонити може [...]; Осим свиу неправилности, кое кравља оспа у течениу свом имати обичествуе, правућемо из слѣдуюћи познати отличителни знакова (ГП 1832: 18).

ЗНОЈ м <зној*> *течност коју луче знојне жлезде кроз поре на кожи.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нїе права влага, него покваренѣ црвенѣ гной, или каква црна сврабна влага; коя и ону пару што из душе болесникъ како годъ и зној, и мокроћу поквари, и са тимъ воздухъ смрадномъ кужномъ матерїомъ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпити немогу [...] (ЈС 1818: 11).

И

ИЗБИЈЕНИЈЕ с <избїенїе*> *израслине на кожи као последица неког обољења, пликови, красте и сл.* – [...] сад пакъ приноси тѣлу различито здраве промѣне, а имено: У многимъ избїенїяма, и загноенїяма, у боляма коже, болно побудѣну силу живота, коя сва ова избїенїя као скопчана држи, са старогъ мѣста одвуче, тако, да се онда избїенїя сасуше ерѣ е една частъ силе живота, коя е на едномъ мѣсту неуредно, слѣдствено болно дѣйствовала, сада прїобраћуе на питанѣ кравлѣ богинѣ [...] (ЈС 1818: 24); Овде су врло обычне болести коже, и избїенїя, као шуга, прокаженїе (крастава болестъ) црвене, и природне меурне богинѣ, кое су

найпре и по оваквимъ начиномъ про-
изишле (ЈС 1818: 42).

ИСЦЕЛЕНИЈЕ с <изцѣленіе*>
излечење, оздрављење. – На
одлакшанѣ многи болештина, и што
выше на изцѣленіе нѣово, по коме
сада извлади ватру (врућину) тѣла,
изъ внутреньи и благородній части
нѣгови; као на примѣръ у различ-
нымъ главоболяма, у больи очію, у
кашлю, балабану [...] (ЈС 1818: 24).

К

КАЛАМЛЕНЬЕ с <каламленѣ*>
намерно уношење ослабљених
клица у организм ради постизања имуни-
тета, вакцинација. – Редка су заиста
изобрѣтенія овога света, која бы
сматрајући на цео родъ човеческій
толика благодѣянія чинила, колико
оно, кое е славный Лѣкар Енглезскій
Іеннеръ пронашао, сирѣч каламленѣ,
или прицепљиванѣ кравльи богиня
(ЈС 1818: 5).

КАЛАМЪЕНЬЕ с <каламлье-
нѣе*> *намерно уношење ослабљених*
клица у организм ради постизања
имунитета, вакцинација. – Ер учи
искуство, да су од оно доба, од како е
каламльенѣ кравлье оспе уведено
многе осипне и немоћне больетице
редѣ постале; ту принадлеже жльез-
де, енглезка немоћ, трулеж костію,
скерлетина, осип прое: болести вре-
мените разне по каламньеню богиня
изчезнулесу (ГП 1832: 14).

КАЛАМЪЕНЬЕ с <калам-
нѣенѣ*> *намерно уношење ослабље-*
них клица у организм ради пости-
зања имунитета, вакцинација. – Већа

е надежда засинула да ће се болест
укротити и утаманити моћи, калам-
нѣенѣм саме човечие богинье, кое е
код циркаског и други восточни на-
рода найпре у обичаю било, потом у
Цариград принесено, а одавде чрез
знамениту господьу Вортлей Монта-
гуе, супругу посланика енглезског у
двору отоманскомъ, у Енглезску пре-
шла (ГП 1832: 7–8).

КАШАЉ м <кашаль*> *нагло и*
бучно избацавање ваздуха из плућа
као последица надражаја слузнице
непца, органа за дисање, болест
праћена таквом појавом. – Родителѣ
пакъ у предразсудку своме, да бы у
лето збогъ велике врућине, а у зиму
збогъ велике зиме шкодљиво могло
быти каламленѣ кравльи богиня, не
валя остављати, него имъ валя на
видило ставити, да многопутій у
летнѣ врућуне децы обычно царствуе
трбуочишѣнѣ (лаксіръ) или срдобо-
ля, или раличита избіенія по тѣлу; у
зиму пакъ царствуе обычно балабанѣ,
зима, кашаль и т. д, кое бы могле и на
накаламлѣника наићи, ал' не зато
што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне,
него што то теченіе времена собомъ
донесе [...] (ЈС 1818: 51); – [...] кадкад
пак, ако су особе дражестне, припад-
ци жесточній имаюсе, као: кашаль
сув, стременье на зной, трболив, кои
пак едва едан дан траю, вечером ум-
ножаваюсе, пак изчезну (ГП 1832: 17).

КОЊСКА БОЛЕСТ ж <коньска
болест*> *болест која узрокује*
иритацију и дерматитис у доњим
удовима коња, блатна грозница. – По
мнѣнию сл. Сакко кравља оспа про-
излази из гноя коньске болести, која

кад кад на копити налази се и коју Енглези the grease, ил greasy heels, Французи javard, талијанци giavardo ил chiavardo немци [...] називаю, кад се на краву како му драго принесе, него ктоне додае, да она из узрока не познати, т. е. од сама себе постати може (ГП 1832: 11).

КОСТОБОЉА ж <костоболя*> болест зглобова и костију изазвана слабом разменом материја у организму и таложењем мокраћне киселине у ткиву. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богињама са животомъ своимъ нису жртвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъшњу своју красоту, видъ, чувенъ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиња пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различним поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболою добили [...] (ЈС 1818: 10).

КРАВЉА ОСПА ж <кравља оспа*> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену, кравље богиње.* – Од порекла свог кравља оспа, енглески Cowpox галліиски la vaccine талијански la vaccina немески die Kuhpocken, мађарски tehenimlő, по свойству пак свом, коим човека, кад мусе накала-

ми, и свое течение вальано сврши, против човечіи богиња храни и брани, хранителна богиња, variola tutoria, ил tutrix – [...] vedhimlő називасе (ГП 1832: 7).

КРАВЉЕ БОГИЊЕ ж <крављѣ богинѣ*> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену.* – Редка су заиста изобрѣтенія овога света, која бы сматрајући на цело родъ човеческій толика благодѣянія чинила, колико оно, кое е славный Лѣкар Енглескій Јеннеръ пронашао, сирѣч каламленѣ, или прицепљиванѣ крављи богиња (ЈС 1818: 5); Не безъ стида исповѣдити морамъ на срамоту многій каменого срца родителя, да садъ, кадъ е већ полза крављи богиња или оспица каламленѣ, одъ полудневна сунца јаснія постала [...] (ЈС 1818: 12).

КРАСТА ж лат. <краста> *кора, скрама од сасушене крви, лимфе и гноја која се ствара на месту повреде или инфекције.* – [...] тако што ако се краставой дѣцы богинѣ прицепе, красе се сасуше; у шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25); Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, прилепчиви, кои се на вимену Крављем налази, внѣшњим изгледом човечіим богињама подобан, кои кад се на човека каламњенњем принесе бубуљице произведе упальене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрочним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од осмог до дванајстог по каламњенњу дана гро-

зу приузрокую у румено црнкасту или црну красу предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинья природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

КРВОТЕКУЋИ СУД м <крвотекући суди*> *шупљи орган у телу човека кроз који протиче крв, крвни суд.* – Знамо напримѣр, да они люди, кои су великоѣ напредѣ погнутогъ стаса, малене округле главе, дугогъ врата, високи узвышени рамена, дуги руку и прстїю, узки напредѣ погнуты, утиснуты прстїю, бледог лица, коже врло танке, коима су крвотекући суди (vasa) врло провидљиви, зуби бели као млеко, дысанѣ на найманѣ мицанѣ уморено, и брзо – на свакій внѣшній предметъ одвећ чувствителни, – имаю велику природну наклоност на хектїку [...] (ЈС 1818: 29).

КРВОТОК м <крвотоцы*> *истицање, цурење крви, крварење.* – После овы долазе свакояки крвотоцы из носа, изъ жила, изъ грла, изъ беледжигерице; крвь, што изтече, врло е бистра, а црня него углѣнъ, нипошто немож' да се уталожї, и показуе да е покварена, и да е врло наклонѣна на трулежъ (ЈС 1818: 11).

КУВАЈУЋИ СУДИЋ м <куваюћи судићи*> *део органа за варење у облику меке и растељиве цевї у људском телу, црево.* – Холландези, збогъ нездравогъ влажногъ свогъ воздуха, поредѣ све свое чистоте, опетѣ су болешљиви; понайвыше су кратка живота што много еду сира, трула грозница, (febris putrida) [...] врло страшна опустошенїя чине кодѣ

нѣи; блатна вода кою пїю, куваюће судиће (vascula digestoria) ослаби, и причинява внутренњи части згушенїе (ЈС 1818: 41–42).

КУГА ж <куга> *тешка заразна болест која најчешће захвата жлезде и плућа и која се у прошлости јављала у виду великих епидемија и помора.* – Ако пакъ (што се често догадѣ) богинѣ собомѣ за сопутнима свога узму трулу грозницу (febrim putridam) и сѣ нѣоме навале на сироту дечицу: онда већ нема те куге коя бы такве штете, и таква опустошенїя починила [...] (ЈС 1818: 10); Сила кравље оспе против куге браниту, у Солуну и Цариграду примѣтъена, покусима од љекара Обан учинѣнима за истину скоро е доказана (ГП 1832: 14).

Л

ЛАЖНА БОГИЊА ж <лажна богинья*> *акутна инфективна болест говеда и људи (музачке квржице) бенгног карактера, водене козице, ратарохvirus.* – [...] меурић дакле ако нїе плаветникастѣ, ако нема ни округлости ни стинѣаїя или пупка на среди, ако у нѣму влага нїе водена; то е то, што лажномѣ или неправом богиномѣ називамо; ова лажна богинья не сахранява насѣ одѣ природны богинья, и коя изъ слѣдуюћи причина обично произилази (ЈС 1818: 61).

ЛАЖНА КРАВЉА ОСПА ж <лажна кравља оспа*> *акутна инфективна болест говеда и људи (музачке квржице) бенгног карактера, водене козице, ратарохvirus.* – Више

има струка од лажни кр. оспа, т.е. такви, кое никакву предварителну силу против природни богинья немаю, и разликујоше од праве богинье хранителне вњешњим видом и течением своим (ГП 1832: 23).

ЛАКСИР м лат. <лаксір*> *уче-стало пражњење црева у облику ретке, слузаве, понекад кржаве столице, дијареја*. – Родителѣ пакъ у предразсудку своме, да бы у лето збогъ велике врућине, а у зиму збогъ велике зиме шкодљиво могло быти каламленѣ крављи богинья, не валя остављати, него имъ валя на видило ставити, да многопутїй у летнѣ врућуне децы обычно царствуе трбуочишћенѣ (лаксірѣ) или срдоболя, или раличита избїенїя по тѣлу; у зиму пакъ царствуе обычно балабанѣ, зима, кашалѣ и т. д, кое бы могле и на накаламлѣника наићи, ал' не зато што су кравлѣ богинѣ накаламлѣне, него што то теченїе времена собомъ донесе [...] (ЈС 1818: 51).

ЛЕК м <лек> *средство за сузбијање, лечење болести*. – Найпре е дакле старанье трудољубивїи мужава било, лек предварителни против таковог отрова избрести: ал бадава (ГП 1832: 7).

ЛЕКАР м <лѣкарь*> *онај коме је посао да проучава и сузбија болести и да лечи болеснике*. – Свакїй бы Лѣкарь, кои бы што више дѣце накаламїо, себе срећнїя држа (ЈС: 20); Са стыдомъ медьутимъ искусили су много путїй Лѣкари, да поредъ свїю нїюви жестоки трудова, у целой природи немогоше наћи тако лѣкарно средство кое бы ужасне ове болести

бесноћу утолило, или много пути само умалило (ЈС 1818: 15); Всеу су ники лѣкари обшти затвор државе предствљали, кои се тешко издѣйствовати могао (ГП 1832: 7).

ЛЕКАРНО СРЕДСТВО с <лѣкарно средство*> *средство за сузбијање, лечење болести, лек*. – Са стыдомъ медьутимъ искусили су много путїй Лѣкари, да поредъ свїю нїюви жестоки трудова, у целой природи немогоше наћи тако лѣкарно средство кое бы ужасне ове болести бесноћу утолило, или много пути само умалило (ЈС 1818: 15).

ЛЕКАРСКО СРЕДСТВО с <лѣкарско средство*> *средство за сузбијање, лечење болести, лек*. – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиньяма са животомъ своимъ нису жертвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обонянїе, вкусъ, зато, што се отровъ богинья пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различным поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – покваренїе костїю, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили... (ЈС 1818: 10).

ЛЕКАРСТВО с <лѣкарство*> *средство за сузбијање, лечење болести, лек*. – Дакле да и оно лѣкарство, кое е негда одъ смртне болести избавило, само зато непоштуемъ, што ме изъ саме смрти неможъ ускрснути

(ЈС 1818: 31); Љекарство нико време са вѣроисповѣданием сојужено ние без ползе било (ГП 1832: 25).

ЛИШАЈ м <лишаевы*> *назив за различита заразна (гљивична) и незаразна кожна обољења.* – [...] тако што ако се краставой дѣцы богинѣ прицепе, красте се сасуше; у шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25); Овамо принадлеже: болест жлезда, енглески удова, краста наглави, лишаева; приљепчивост богинѣ природни таки по каламњену примљена; ил веѣ преболована, кое склоности свию обично болести течение променути обичествую (ГП 1832: 23).

М

МЕУР м <меур> *мало испупчење на кожи испуњено течношћу које настаје код неких обољења, на опекотинама, услед механичког трења и сл. плик.* – У тај исти ма, у богинѣма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, међу богинѣма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, која изе од сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

МЛЕЧНИ СОСУД м <млечни сосуд> *млечна жлезда.* – Кад се виме њено грубо измузе, ил се музенье пренебрегне, млечни сосуди у сисама разширесе, виме нарасте, и пузири разна вида и величине произведени будну (ГП 1832: 10).

МОКРОЋА ж <мокроћа> *течност коју луче бубрези преко мокраћних органа, урин.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима нѣ права влага, него покваренъ црвенъ гной, или каква црна сврабна влага; која и ону пару што из душе болесникъ како годъ и зной, и мокроћу поквари, и са тимъ воздухъ смрадномъ кужномъ матеріюмъ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпѣти немогу [...] (ЈС 1818: 11).

Н

НАЗЕБ м <назѣб*> *обољење горњих дисајних органа (услед неотпорности на хладноћу), прехлада.* – Лекови на зной у назѣбу често су излишни (ГП 1832: 25).

НАКАЛАМЛЕНЬЕ с <накаламленѣ*> *намерно уношење ослабљених клица у организм ради постизања имунитета, вакцинација.* – [...] зато што е могла све ово еднимъ убоденіемъ иглице, то естъ невине, али благодѣтелне кравлѣ богинѣ накаламленѣмъ одъ чеда свога одвратити (ЈС 1818: 12); Изъ овога се свега јасно види, да е права истина, да, кадъ се коме кравлѣ богинѣ едаредъ добро приме, нигда выше томе природне богинѣ силу свою и снагу показивати немогу; а накаламленѣ ово тако е невредимо, да нити е ко кадъ одъ нѣга умрео, нити е ко тога ради какву бѣдну болештину на се навукао (ЈС 1818: 20–21); А тај еданъ

единцытый начинъ, кои насъ противъ свирѣпе те, и прилѣпчиве болѣ, обезбѣдити може; естъ накаламленѣ (прилепльванѣ) крављи богиня (ЈС 1818: 13).

НАКАЛАМЉЕНИК м <накаламљѣникъ* > *онај који је вакцинисан*. – Збогъ крављи богиня ѿоштъ ни еданъ накаламљѣникъ нѣ умрео, што выше болестанъ нѣ быо, некѣй пакъ никакве неугодности за време развѣянја крављи богиня неосећаю (ЈС 1818: 26).

НЕВРОСНИ ФРАС м нем. <невросни фрас > *грч који настаје од страха (обично код мале деце, новорођанчади), шклопац, спазмофилија*. – Гроза непоказуесе свагда седмог ил осмог дана него и шестог, а кад кад доцније нег обично принаѣцима разним и жесточѣим подпоможена, с'плывотечением, трбува течение, и невросним фрасом союжена (ГП 1832: 20).

НЕМОЃНА БОЉЕТИЦА ж <немоћна бољетица* > *болест праћена слабошћу, изнемоглошћу*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенѣ кравље оспе уведено многе осипне и немоћне бољетице редѣ постале; ту принадлеже жљезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламњенѣ богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

О

ОЗЕБ м <озеб > *оштећење површинских делова тела изазвано смрзавањем; промрзлина, озеблина*.

– Ако би се пак најпосле при накаламњеним богиняма и друге осутине догодили: скерлетина, ружа на кожи и пр. то треба каламњенѣ од непогоде воздушне и озеба чувати (ГП 1832: 23).

ОСИП БОГИЊАСТИ м <осип богинясти* > *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи*. – Осип богинясти, кои на крављем вимену налазисе, снабдѣн прилепчивостѣу особственом, коя се за човека и животна прима, двоструко е обично наименование получило (ГП 1832: 7).

ОСИП ПРОЕ м <осип прое > *осип по кожи изнад равни коже. (?)* – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенѣ кравље оспе уведено многе осипне и немоћне бољетице редѣ постале; ту принадлеже жљезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламњенѣ богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

ОСИПАЊЕ с <осипање* > *избијање, настајање осипа на кожи*. – Редки припаѣак овај највише около четрнајстог дана появљуесе, и брзо губисе ил течение кр оспе слѣдуюћи, кад се другима каламњенѣм приѣа, особама, силу хранителну задржава, без да умножено осипање произведе (ГП 1832: 20–21).

ОСИПНА БОЉЕТИЦА ж <осипна бољетица* > *болест праћена осипом, мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенѣ кравље оспе

уведено многе осипне и немоћне бољетице редѣе постале; ту принадлеже жљезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламњену богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

ОСПИЦА ж <оспица> *назив за неколико врста заразних обољенја са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, остице, такве бубуљице, остице.* – Къ предохраненію найсуровіе одъ свію другій болестій, сирѣчь богиня, или тако називаеми одъ други оспица, кое су толико хиљада людій бѣданима и невольнима учиниле, изашла е давно 1804. книжица [...] (ЈС 1818: 3).

ОТОК м <отокъ*> *отечено место (на телу), отекина.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жертвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнимъ поврностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, незцѣлимую костоболю добили... (ЈС 1818: 10); Случайно родѣни на руци меурић кравље оспе, показуесе отоком жљезда подрамени, итрим биенѣмъ жиле, грозом, осећанѣмъ нике слабости, бољом у

слабини и глави, бљуванѣмъ; коима се често и само бунцанѣе дода (ГП 1832: 15).

П

ПЈАТНО с <пятно*> *флека на кожи.* – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медьу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после обрате у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

ПЉУВОТЕЧЕНИЈЕ с <пљувотечение*> *неконтролисано избациванѣе пљувачке.* – Гроза непоказуесе свагда седмог ил осмог дана него и шестог, а кад кад доцније нег обично принадлежимо различнимъ и жесточіимъ подпоможена, с' пљувотечениемъ, трбува течение, и невроснимъ фрасомъ союжена (ГП 1832: 20).

ПОКВАРЕНА КРВ ж <покварена крв> *нездрава крв.* – После овы долазе свакояки крвотоцы из носа, изъ жила, изъ грла, изъ беледжигерице; крвь, што изтече, врло е бистра, а црня него углѣнѣ, нипошто немож' да се уталожити, и показуе да е покварена, и да е врло наклонѣна на трулежъ (ЈС 1818: 11).

ПОКВАРЕНИЈЕ КОСТИЈУ с <поквареніе костію*> *тешка болест, често неизлечива, развија се у станицама костіју, рак костіју.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богиняма са животомъ своимъ нису жертвовали, али

сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣшню свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богиня пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различнымъ поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготреаеће болести беледжигерице, и вѣковечиту слабость нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболію добили [...] (ЈС 1818: 10).

ПОЛЕЧА ж <полеча> *време од тренутка продирања заразних болести у организм до појаве знакова обољења, инкубација*. – Простор І Полеча (incubationis) у ким се болећа бубуљица прави: заузима прва три дана од каламњенња (ГП 1832: 16).

ПОМОРНА БОЛЕСТ ж <поморна болест> *поремећај у организму, мучнина у желуцу изазвана љуљањем брода, морска болест*. – Ер примѣтио е тай муж, кои се с'особитом ревносту на разсеянње каламљенња кр. оспе даосе, да од 500-600 људи у кужно доба каламити ниедан ние поморну болест добио (ГП 1832: 14).

ПРАВА КРАВЉА ОСПА ж <права кравља оспа*> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену*. – И тако сл. Іеннер побрижљивим испитом надѣе, да само една струка крављи оспа устрой човечји од погибелне немоћи храни, коју е он истинитом, правом крављом оспом наименовао, за разлико-

вати нју од неправе, ил фалишне, која се из разни долунаведени узрока радѣа (ГП 1832: 8).

ПРЕБОЛОВАЊЕ с <преболовање*> *опоравак од болести, оздрављење*. – Од како е човечія богиня, пород вараварски страна у Европу скоро у оно исто време, кад е и кравља оспа у Швайцерској владати примѣтена била (год п. Х. 570.) ил, као што други мисле, скоро двеста година поздне (755) принешена, и у све части света распрострањена, роду човеческом покор и сиясет поризвела, смрти и погибелѣи страшну отворила жетву, тако, да е целе предѣле опустошила била, и течением времена милионе душа аду проклетом предала ил после преболовања неброима зла причинила била [...] (ГП 1832: 7).

ПРИЛЕПЉИВАЊЕ с <прилепљивање*> *намерно уношење ослабљених клица у организм ради постизања имунитета, вакцинација*. – А тай еданъ единцытый начинъ, кои насъ противъ свирѣпе те, и прилѣпчиве болѣ, обезбѣдити може; естѣ накаламленѣ (прилепљивање) крављи богиня (ЈС 1818: 13).

ПРИЛЕПЧИВА БОЛЕСТ ж <прилѣпчива болесть*> *заразна, прилепчива болест која се брзо шири, пошаст, епидемија*. – Спѣшимъ дакле ближе намѣрнамъ моме концу, кои се у томе састои; да о ономе начину, и сматрајући на цео родъ човеческій о онымъ полезнымъ уредбама пробеседимъ, кое овоме опустошавајућимъ непріятелю као стѣна противо стое, и по којима се ова

ужасне, прилѣпчиве болести сила, која е досадъ на роду човеческомъ ужасно свирѣпствовала, уништожити, што выше и изъ насъ сасвимъ истребити може (ЈС 1818: 13); Тако е исто са свима прилѣпчивымъ болестма: што выше могу се вући по тѣлу, у еданъ ма, а могу и отићи выше прилѣпчивы боля, ал' зато опетъ едне друге отровъ неће се нигда мешати; тако е видіо Лѣкаръ Руссель, гди су два дѣтета у единъ ма и црвене и природне богинѣ одтекле (ЈС 1818: 34).

ПРИЛЕПЧИВА БОЛЈА ж <прилѣпчива боля*> *заразна, прилепчива болест која се брзо шири, пошаст, епидемија*. – Тако е исто са свима прилѣпчивымъ болестма: што выше могу се вући по тѣлу, у еданъ ма, а могу и отићи выше прилѣпчивы боля, ал' зато опетъ едне друге отровъ неће се нигда мешати; тако е видіо Лѣкаръ Руссель, гди су два дѣтета у единъ ма и црвене и природне богинѣ одтекле (ЈС 1818: 34).

ПРИЛЕПЧИВОСТ ж <прилепчивость*> *могућност преноса болести, заразност*. – Осип богинѣсти, кои на крављем вимену налази се, снабдѣн прилепчивосту особенном, која се за човека и животна прима, двоструко е обично наименование получио (ГП 1832: 7).

ПРИРОДНЕ МЕУРНЕ БОГИЊЕ ж <природне меурне богинѣ*> *назив за неколико врста заразних обољења са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, оспице, такве бубуљице, оспице*. – [...] до

3. Августа 1799 године 1500 душама прицепили су кравлѣ богинѣ, и ови трећину накаламили су опетъ съ природнымъ меурным богиняма, ал'се не надѣ ни еднога, кои бы се одъ нѣи одъ богиня разболео (ЈС 1818: 20).

ПРИЦЕПЉИВАЊЕ с <прицепльванѣ*> *намерно уношење ослабљених клица у организам ради постизања имунитета, вакцинација*. – Редка су заиста избобрѣтенія овога света, која бы сматрајући на цео родъ човеческѣй толика благодѣянія чинила, колико оно, кое е славный Лѣкаръ Енглезскѣй Јеннеръ пронашао, сирѣч каламленѣ, или прицепльванѣ кравлѣи богиня (ЈС 1818: 5).

ПРОКАЖЕНИЈЕ с <прокаженіе*> *тешке заразне болести праћене променама на кожи, нпр. лепра и сл.* – Жители Острова Фарое, сбогъ многогъ еденя рыбы одъ лишаева (Herpes) и различны видова прокаженія (Краставе болести) (Lepra) на нѣовомъ пакъ езыку (Спѣтаелска) много трпе (ЈС 1818: 41).

ПУЗИР м <пузир> *поткожни водени оток; мало испупчење на кожи испуњено течношћу које настаје код неких обољења, на опекотинама, услед механичког трења и сл, плик, мехур*. – Покуси даље и самим откровителѣм и другим Лѣкарима учинѣни, да кравлѣ оспа на човека наметнута пузире произведе нити пак од прилепчивости човечне богинѣ брани, доказалису (ГП 1832: 8); Кад се виме нѣено грубо измузе, ил се музенѣ пренебрегне, млечни сосуди у сисама разширесе, виме на-

расте, и пузири разна вида и величине произведени будну (ГП 1832: 10).

ПУЗИРНИ ОСИП м <пузирни осип> *инфективно обољење које се испољава мноштвом ситних бубуљица, црвених пега расутих по кожи, најчешће се појављује на вимену.* – Кравља оспа ест пузирни осип, особствени, приљепчиви, кои се на вимену Крављем налази, вњешњим изгледом човечим богинјама подобан, кои кад се на човека каламњенем принесе бубуљице поизведе упалъене, одлазеће у пузире на среди утиснуте, прозрачним најпре, потом мутним гноем напуњене, кое од осмог до дванајстог по каламњену дана грозу приузрокую у румено црнкасту или црну красту предју и свршесе; и кад свое правилно течение сврши, човека од приљепчивости богинја природни навек чува (ГП 1832: 9–10).

Р

РАК м <ракъ* > *тешка болест која обухвата разне врсте малигних тумора, carcinoma, cancer.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богинјама са животомъ своимъ нису жртвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предъашњу свою красоту, видъ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богинја пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различним поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеће болести

беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, незцѣлиму костоболю добили; живостъ жила (nervi) изгубили и различне на себе ударце (шлогове) навукли (ЈС 1818: 10).

РАНА ж <рана> *повреда телесног ткива изазвана оштрим оруђем, опекотином, болешићу и сл.* – Колико хиљада девојка прикљиню матере свое? Што не хотећи да имъ накаламе кравлѣ богинѣ, лепоту своју, силу, којомъ друге себи привлаче, чрезъ ране, кое су одъ природни богинја на лицу свом придобиле, изгубиле, и постале свима сажалѣнија предметъ [...] (ЈС 1818: 25); Случавасе пак често, да се пузири пренебрежени ил позледѣени у широке разедајуће ране преврате, кое марвинчету не мало незгоде, велику грозницу произведу, тако да се вимено запали и отврдне (ГП 1832: 10).

РУМЕН м <румен> *црвенило по кожи.* – Простор четврти сушенъа ил опаданъа, у ком румен полако изчезава, вода густъа и гнојавна бива, и крастасе прави (ГП 1832: 17).

С

СВРАБНА ВЛАГА ж <сврабна влага> *течност из пликова богинја која изазива свраб.* – Сва дебљина болесника опадне, и обрати се у тако убитачну и сврабну влагу, да све сасѣдне части, да, и саму костъ изе, богинѣ поцрне, у којима ніе права влага, него покваренѣ црвенѣ гној,

или каква црна сврабна влага; која и ону пару што из душе болесникъ како годъ и зной, и мокроћу поквари, и са тимъ воздухъ смрадномъ кужномъ матеріомъ напуни, тако, да они, кои се око болесника наоде, то отрпи-ти немогу [...] (ЈС 1818: 11).

СКЕРЛЕТИНА ж лат. <скерлети-тина> *опасна заразна болест, обично дечја, са ситним црвеним кожним осипом, коју изазивају стрептококе, шарлах, скарлетна грозница*. – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенье кравље оспе уведено многе осипне и немоћне болъетице редъе постале; ту принадлеже жлезде, енглезка немоћ, трулеж костию, скерлетина, осип прое: болести времените разне по каламљеньу богиня изчезнулесу (ГП 1832: 14).

СКЕРЛЕТНЕ БОГИЊЕ ж <скерлетне богинѣ*> *опасна заразна болест, обично дечја, са ситним црвеним кожним осипом, коју изазивају стрептококе, шарлах*. – Али се и изъ ближе може видити овогъ могъ основоположенія истина, изъ Бремера славногъ у Берлину Лѣкара, искуства, кои е изъ таквогъ детета каламјо кравлѣ богинѣ, на коме су у онај истый данъ скерлетне (црвене као скерлетъ) богинѣ, најприлѣпчивія болестъ, поизлазиле, и зато опетъ накаламљникъ ніе скерлетны богиня никакавъ знакъ, него само крављи богиня редовно избіеніе и теченіе искусіо (ЈС 1818: 34–35).

СМРТНА НЕСВЕСТИЦА ж <смртна несвестица> *изненадно, привремено губљење свести због слабијег прилива крви у мозак (од страха,*

замора, опите слабости, загушљивог ваздуха и сл.). – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медъу богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после обрате у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь придъе, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболно, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

СОЛНА ЧИШЋЕЊА ж <солна чишћеня*> *чишћење, детоксикација сланом водом*. – Кад би пак природа запалности яча била, изискуе противопалности строжіј метод, солна чишћења (ГП 1832: 22).

СОСУД УСИСАТЕЛНИ м <сосуди усисателни> *шупљи орган у телу човека кроз који тече крв крвни суд*. – Да би дакле прилѣпчивост кравље оспе направила болест ону из кое е произишла, и у човеческом устрою промену учинила, која би кадра била кравље оспе произвести, мора се она под скинуту кожицу у слинавну мрежу унети. ил у рану метнути, да се тако у сосуде усисателне узме и у сферу дѣиствія човеческог прими (ГП 1832: 14).

СРДОБОЉА ж <срдоболѣа*> *тешка заразна болест у цревима, изазвана различним узроцима, која се испољава у крвавом проливу, дизентерија*. – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава

имъ е споля ладна, медъ богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь приде, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболо, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

Т

ТЕЧЕНИЈЕ БАЛА с <теченіе бала*> *истицање слуги из уста или носа*. – Къ краю сѣверне Европе н. П. Лапанцы сбогъ велике зиме изметути су различномъ запаленію чланова, и ракъ (буба) кои се закоти у замрзнутой тѣла части, врло велика чини опустошеня кодъ нѣи, силно суво месо, и таранда (*tarandus*) млеко врло имъ велика причинява желудца запаленія, кое е сюжено съ течениемъ бала, кое они Уллемъ или хотме називаю, а напротив тога куге незнаю (ЈС 1818: 41).

ТРБОЛИВ м <трболив> *учестало пражњење црева у облику ретке, слузаве, понекад краве столице, дијареја*. – [...] кадкад пак, ако су особе дражестне, припадци жесточни имаюсе, као: кашаль сув, стремење на зной, трболив, кои пак едва едан дан траю, вечером умножаваюсе, пак изчезну (ГП 1832: 17).

ТРБУВА ТЕЧЕНИЈЕ с <трбува течение*> *учестало пражњење црева у облику ретке, слузаве, понекад краве столице, дијареја*. – Гроза не-

показуесе свагда седмог ил осмог дана него и шестог, а кад кад доцније нег обично принадлежимо разним и жесточним подпоможена, с'плывотечением, трбува течение, и невросним фрасом сојужена (ГП 1832: 20).

ТРЕСАВИЦА ж <тресавица> *грозница, дрхтавица*. – Запап ружични т. е. верховни, или дубље у кожу спушћен, у кои румен около пузира обично петог ил шестог дана прелазе, кои кадкад целу руку заузима, боле, и всеобиту тресавицу преузрокуе, истина да запап сам пролази, опет, за одумнити болѣи, осим избѣгаванья узрока кои су больетицу подигли, изискуесе употребление топлоте суве, ил мокре, наметанье крпе водом оцентим словом помешаном наквашене, топло ил ладно;... изискуесе кадкад и местно пушћанье крви по степену запапа, и составу особе (ГП 1832: 21).

ТРЗАЊЕ ЖИЛА с <трзанѣ жила*> *грозница, тремор*. – У тай исти ма, у богиняма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медъ богиняма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, позднѣ пакъ прокинусе, и испусте изъ себе тако сврабну влагу, коя изеду сосѣдне части; ако ово после у крвь приде, може узроковати различне бѣде и напасти, као н.п. трзанѣ жила, пагубно запаленіе беледжигерице, срдоболо, смртне несвестице и т. д. (ЈС 1818: 11).

ТРОВАЊЕ с <траванье*> *зараза, разарање отровом.* – Докле су пак едни каламњенье човечи богинья яко бранили, и неизказаном ревносту желили да се у обште употребление заведе, а други волели, да се оно, као пропастно траванье здравог тѣла, сасвим утамами (ГП 1832: 8).

ТРУЛА ГРОЗНИЦА ж <трула грозница> *врста цревне заразне болести, праћена високом телесном температуром, сапропира, тифус.* – Ако пакъ (што се често догадѣа) богинѣ собомъ за сопутнима свога узму трулу грозницу (*febrim putridam*) и съ ньоме навале на сироту дечицу: онда већ нема те куге која бы такве штете, и таква опустошенія починила [...] (ЈС 1818: 10).

ТРУЛЕЖ м <трулежъ*> *оно што трули, гњили, што се распада, гњилеж.* – После пакъ некога времена послѣдоваће различита неутолима, неизтрпима смрадна трбухо чишћеня, исто тако изъ носа бале, отоцы на врату, склонѣны на трулежъ, пагубне гуге; млогима тако уста изтруну, да имъ и месо поиспада из медъ костію, и виде имъ се зуби; ето тако најпосле и самимъ првима одбачена рана постану (ЈС 1818: 12).

ТРУЛЕЖ КОСТИЈУ м <трулеж костію*> *распадање, труљење, гњилење костіју.* – Ер учи искуство, да су од оно доба, од како е каламљенье кравље оспе уведено многе осипне и немоћне болѣтице редѣе постале; ту принадлеже жљезде, енглеска немоћ, трулеж костію, скерлетина, осип прое: болести времени-

те разне по каламњенју богинья изчезнулесу (ГП 1832: 14).

У

УВЛАЧЕЊИ СУДИЊИ м <увлачећи судићи> *крвни судови.* – Човекъ дакле никакве матеріе богинья сасобомъ не донесе, него природну наклоностъ имаю неки люди, то ест у гдикои люди увлачећи судићи, (*vasa*) и жилице тако су чувствителне прамо отрова богинья, и тако неко пріятельство съ њима имаю, да ако га се ванъ докосну, одма га у себе увуку (упиу) и тако постане болештина богинья (ЈС 1818: 28).

Ф

ФЛЕКА ж нем. <флека> *мрља, пега на кожи.* – У тай исти ма, у богиньяма лежећи болесници, како се боля започне, есу у великой ватри, а глава имъ е споля ладна, медју богиньяма видесе плаветна пятна (флеке), кое се после оброте у велике меурове, поздніе пакъ прокинусе, и изпусте изъ себе тако сврабну влагу, која изеду сосѣдне части [...] (ЈС 1818: 11).

Х

ХЕКТИКА ж нем. <хектіка*> *заразна болест човека и животиња коју изазива Кохов бацил, сушица, туберкулоза.* – [...] тако исто бива и съ онима кои у воденым болестима, и у хектіки леже, кои су такодь одъ здрави родителя породѣени и кои су чрезъ цѣлый животъ свой умѣрено

живили и опетъ подь игомъ гнусны ови болештина у кревету леже [...] (ЈС: 24)

ХРАНИТЕЛНА БОГИЊА ж <хранителна богинџа*> *тешка акутна вирусна заразна болест, велике (арапске, црне) богиње, variola*. – Лане 1817 године на Выше Повелџниџе преведена е како на друге, тако и на Србскџиј езыкџ одь Господина Профессора, и Лџкара Бене списана книжица: „Кратко поученџе о храни-телнымъ Богињамъ.“ (ЈС 1818: 3); Од порекла свог кравља оспа, енглески Cowpox галлџиски la vaccine талиянски la vaccina немецки die Kuhpocken, маџарски tehenhimlő, по свойству пак свом, коим човека, кад мусе накалами, и свое течение вальано сврши, против човечџи богинџа храни и брани, хранителна богинџа, variola tutoria, ил tutrix – [...] vedhimlő називасе (ГП 1832: 7).

Ц

ЦРВЕНА ПЈАТНА ж <црвена пятна*> *црвенило на кожи у виду флека*. – Показуесе ова обично у пролеџно доба, найпре као црвена пятна около брадавица вимена, коя седми дан предь у плаветникасте ил паче олобне бое пузире пуне острог и провидног гноя, кругом црвеним обкољене (ГП 1832: 10).

ЦРВЕНЕ БОГИЊЕ ж <црвене богинџа*> *тешка акутна вирусна заразна болест, велике богиње, variola*. – Тако е исто са свима прилџпчивымъ болестма: што выше могу се вуџи по тџлу, у еданџ ма, а могу и отиџи

выше прилџпчивы боля, ал' зато опетъ едне друге отровџ неџе се нигда смешати; тако е видџо Лџкаръ Руссель, гди су два дџтета у едина ма и црвене и природне богинџ одтекле. Хеџиџце напомиџџ 20 примџра, у коима су црвене и кравлџ богинџ цвџтале, и каламили су одь кравџи богиня, ал' зато опетъ црвене богинџ на накаламлџника нису пришле (ЈС 1818: 34).

ЦРВЕНОБОБИЧНА БОЛЕСТ ж <црвенобобична болест> *вирусна заразна болест, обично дечџа, праџена црвеним осипом у виду печата, рubeола, црвенка*. – Тако став особни нечувствителни, слабостни, или врло подражателан, пунокрвие, осутине по кожи прешедше, ил настоеџе, скерлетина или црвенобобична болест, или прилџепчивост богинџе први дана коламњенџа примита, премена воздухокружџа зима, озеб, чистота пренебрегнута, особе, од кое е влага за каламњенџе узета, зао состав, дубоко при каламњенџу убаданџе, као узрози неправилности држатисе могу (ГП 1832: 20).

Ч

ЧИР м <чир> *оштеџенџе коже и слузокоже и ткива испод џе праџено околним запаљенџем или гнојењем, које настаје због инфекциџе и распада болесног ткива, ulcus*. – [...] тако што ако се краставой дџцы богинџ прицепе, красте се сасуше; у шулџви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25).

ЧОВЕЧИЈА БОГИЊА ж <човечия богинья*> *назив за неколико врста заразних обољења са црвенкастим гнојним бубуљицама на кожи, које касније прелазе у красте, оспе, оспице, такве бубуљице, оспице.* – Од како е човечия богинья, пород вараварски страна у Европу скоро у оно исто време, кад е и кравља оспа у Швајцерској владати примѣтена била (год п. Х. 570.) ил, као што други мисле, скоро двеста година поздне (755) принесена, и у све части света распространѣна, роду човеческом покор и сиясет поризвела, смрти и погибелѣи страшну отворила жетву, тако, да е целе предѣле опустошила била, и течением времена милионе душа аду проклетом предала ил после преболованѣа неброима зла прицинила била [...] (ГП 1832: 7).

Ш

ШКОРБУТ м лат. <шкорбут*> *обољење проузроковано авитаминозом Це-витамина.* – [...] тако што ако се краставој дѣци богинѣ прицепе, красте се сасуше; у шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбуту исто тако помаже (ЈС 1818: 25).

ШЛОГ м нем. <шлог> *излив крви у мозак, мождана кап, мождани удара, апopleксија; срчани удар.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богинѣама са животомъ своимъ нису жетвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣшню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богинѣа пагубно на различна

мѣста осуо, оплакивао, или на различным поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеѣе болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили; живостъ жила (pegvi) изгубили и различне на себе ударце (шлогове) навукли (ЈС 1818: 10).

ШУГА ж тур. <шуга> *заразна кожна болест праћена великим сврабом, коју изазива паразит шугарац.* – Овде су врло обичне болести коже, и избіенія, као шуга, прокаженіе (крастава болестъ) црвене, и природне меурне богинѣ, кое су найпре и по оваквимъ начиномъ произишле (ЈС 1818: 42).

ШУЉ м <шуль*> *проширење вена на крају, излазном делу дебелог црева у виду чворића, хеморид.* – Но колико пакъ излази число оны несрећника, кои се богинѣама са животомъ своимъ нису жетвовали, али сбогъ отока и рана на образу изгублѣну предѣшню свою красоту, видѣ, чувенѣ, обоняніе, вкусъ, зато, што се отровъ богинѣа пагубно на различна мѣста осуо, оплакивао, или на различным поврхностима тѣла, страшне и такве отоке, кои никаква лѣкарска средства непримаю, и тако назване шулѣве, дуготраеѣе болести беледжигерице, и вѣковечиту слабостъ нѣну, и саму белоджигеричну хектику – поквареніе костію, тако названа рака или бубу, неизцѣлиму костоболю добили [...] (ЈС 1818: 10);

[...] тако што ако се краставой дѣтци шулѣви, у лишаевы, чирови, и Шкорбогинѣ прицепе, красте се сасуше; у буту исто тако помаже (ЈС 1818: 25).

4. Закључак

Анализа медицинске терминологије у делима *Кратко покушеније о каламлењу крављи богиња* Јожефа Сатмарија (1818) и *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи* Ђорђа Пантелића (1832) показала је да је медицинска терминологија прве половине 19. века прилично измењена у односу на савремени термилошки апарат. Овакво стање је и очекивано, будући да су оба дела написана пре завршетка процеса стандардизације српског језика.

У грађи је забележен знатно већи број речи домаћег порекла у односу на број термилошких јединица страног порекла, што упућује на то да је процес термилогизације био изузетно заступљен.

Напослетку, поставља се питање зашто је процес формирања терминологије текао у правцу позајмљивања. Једини оправдан одговор на ово питање био би развој науке – развој науке доводи до богаћења термилошког система, чиме се тежи ка усвајању заједничке медицинске интернационалне терминологије, која би надаље омогућила бржу размену информација и успешнију комуникацију (Бјелаковић 2004: 32).

С обзиром на то да ексцерпирани термилошке јединице представљају скроман део медицинске лексике забележене током прве половине 19. века, ова грађа нуди могућност за будућа истраживања, спроведена на знатно ширем корпусу, чиме би се стекао бољи увид у даљи процес и развој медицинске лексике.

ИЗВОРИ

Пантелић, Ђорђе (1832). *Торжествено лекарско сочиненије о хранителној богињи*. Будим Сатмари, Јожеф (1818). *Кратко покушеније о калемлењу крављи богиња*. Будим

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2004). Називи за болести у лекарушама са територије Војводине у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. 34: 5–36.
- Бјелаковић, Исидора и Слађана Кнежевић (2007). Терминологија из области аритметике у једном препису дела *Новая сербская арифметика* Василија Дамјановића из 1790. године. *Прилози проучавању језика*. 38: 69–92.

- Бјелаковић, Исидора и Љиљана Суботић (2011). Концепција дијахронијског термилошког речника. *Лексикологија, ономастика, синтакса. Зборник у част Гордани Вуковић*. Нови Сад: Филозофски факултет. 149–162.
- Бјелаковић, Исидора (2017). *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера.
- Винавер, Надежда (1996). О терминологији: између праксе и теорије. *Стандардизација терминологије*. Београд: Српска академија наука и уметности. 21–24.
- Гортан-Премк, Даринка (1988). О месту термина у лексичком фонду. *Научни састанак слависта у Вукове дане. Терминологија–теорија и пракса*. 18/1: 15–21.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Дудок, Мирослав (1996). Термин и текст. *Стандардизација терминологије*. 17–20.
- Костић, Александар (1987). *Вишејезички медицински речник*. Београд: Полит.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI*. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.
- РМС: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, I–XIV*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1959–.

*

- Medicinski leksikon* (1983). I–II. Београд: Vuk Karadžić – Larousse.
- Михалјевић, Милица (1998). *Terminološki priručnik*. Загреб: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RJAZU: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. JAZU I–XXIII (1880–1976). Загреб.
- Скок, Петар (1971–1974). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. 1–4. Загреб.
- Šipka, Danko (1998). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Нови Сад: Matica srpska.
- Вујаклија, Милан (1980). *Leksikon stranih reči i izraza*. Београд: Prosveta.

Katarina Mijailović

LEXICOGRAPHIC PROCESSING OF MEDICAL TERMS IN *KRATKO POKUŠENIJE O KALAMLENJU KRAVLJI BOGINJA* BY JOŽEF SATMARI (1818) AND *TORŽESTVENO LEKARSKO SOČINENIJE O HRANITELNOJ BOGINJI* BY ĐORĐE PANTELIĆ (1832)

Summary

This paper presents a proposal of the lexicographic processing of medical terminology noted in *Kratko pokušenje o kalamlenju kralji boginja* by Jožef Satmari from 1818. and *Toržestveno lekarsko sočinenije o hranitelnoj boginji* by Đorđe Pantelić from 1832. In addition to collected data given in a form of a dictionary, this paper also contains basic informations about terminology, along with the results of comparison excerpted terminological units to medical terminological system of the modern Serbian language.

KEYWORDS: historical lexicography, lexicographical article, dictionary, medicine, terminology, 19th century.

Мср Катарина Мијаиловић
Одсек за српски језик и лингвистику
Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду
Србија
radovanovic.katarina98@gmail.com